MODELE TEORETICE ÎN FILOSOFIE

Niadi-Corina Cernica, lector univ.dr.

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România

THEORETICAL PATTERNS IN PHILOSOPHY

Summary

My paper presents some theoretical patterns in philosophy. A theoretical pattern is a philosophical theory (idea) who cannot be prouved as true. This kind of theories are very important and they are bases for other philosophical theories. Theoretical patterns in philosophy are: infinite, causality, neurological reductio of thinking, subjective or objective reality, homogenousness of reality. Each theory has an important role in history of philosophy and in philosophical thinking today. My paper presents some of theoretical patterns in philosophy as bases for philosophical conceptions and their importance in philosophy.

Keywords: theory, pattern, philosophy, trouth, thinking.

Modelul teoretic în filosofie este un tip de teorie al cărei adevăr sau falsitate nu poate fi demonstrată, dar pornind de la care se pot construi alte teorii. Ele reprezintă viziuni generale asupra unei probleme, iar acceptarea lor poate sta la baza unor concepții filosofice.

Modele teoretice sunt: determinismul strict, determinismul neurochimic asupra gândirii, teoria haosului, modelul cauzalității, modelul infinitului, modelul teoretic al unității legilor și structurilor și modelul teoretic al subiectivității sau obiectivității realității.

Determinismul strict susține că orice lucru este efectul necesar al unei cauze, că nu există nimic întâmplător în Univers și că dacă am cunoaște toate cauzele care acționează în Univers, am putea cunoaște tot ce se va întâmpla în Univers. Acest determinism strict, care nu lasă loc libertății umane sau întâmplării, nu poate fi demonstrat. Noi nu vom putea dovedi niciodată că tot ce se întâmplă în Univers și că orice comportament

uman este efectul necesar al unor cauze. Nu putem demonstra că un autor a scris un anumit text ca urmare a unor cauze necesare și care sunt acestea. Determinismul strict este un model teoretic, o extindere generală cu privire la ceea ce știm despre cauze și efecte. Acceptarea lui duce la negarea hazardului și a libertății, negarea lui – la acceptarea libertății și a întâmplării.

Determinismul neurochimic al creierului în privința gândirii și afectelor este tot un model teoretic care nu poate fi demonstrat. Mintea nu este un sistem închis, ci deschis; reacțiile nu sunt numai la schimbări biochimice, ci și la mediu, care cuprinde:senzații și percepții la care se răspunde, interacțiuni cu lucruri și persoane. Ele pot influența un om și gândirea lui fără ca aceasta să se datoreze unor reacții biochimice necesare. Determinismul neurochimic, mai ușor de demonstrat dacă mintea ar fi un sistem închis, nu poate fi demonstrat pentru un om care comunică, cu care se comunică, care interacționează cu obiecte, alți oameni sau probleme. Determinismul biochimic este tot un model teoretic.

Teoria haosului nu este o teorie strict deterministă, dar pornind de la modelul cauzalității în meteorologie, susține că o bătaie de aripă de fluture în China poate declanșa uragane în cealaltă parte a pământului. Cu toate acestea, toți fluturii din lume care bat din aripi sau care zboară nu declanșează uragane pe tot globul. Teoria haosului sau, mai exact a fluturelui care declanșează un uragan, este un model teoretic, care poate fi acceptat sau nu.

Cauzalitatea ca o corelație între două fenomene succesive, în care al doilea apare ca urmare a acțiunii primului, fundament al gândirii umane și al științei umane, a fost contestată de David Hume, care a apreciat că nu avem decât două motive să credem că un fenomen este cauza necesară a unui alt fenomen: experiența, care ne-a arătat că de fiecare dată o cauză duce la un anumit efect, și anticiparea viitorului pe baza acestei experiențe. Între cauză și efect nu există o corelație logică necesară. Kant a așezat cauzalitatea în armătura a priori a gândirii umane; cauzalitatea, care așază o relație între unele fenomene succesive,

nu există decât în gândirea noastră. Ca atare, cauzalitatea ar putea fi doar un model teoretic, dar pe acest model se întemeiază toată gândirea umană și întreaga știință creată de om.

Modelul infinitului (dacă există sau nu infinit) este o problemă mai controversată. Aristotel, în „Fizica", aprecia că infinitul există doar potențial. Infinitul printr-o adăugire care se poate face de oricâte ori vrem (în cazul șirului numerelor naturale) nu există în realitate, pentru că, în orice moment, prin adăugire, am avea un număr tot mai mare, dar nu infinitul. La fel cu infinitul prin diviziune (al unei drepte care poate fi divizată la infinit). Noi nu putem demonstra existența infinitului. Chiar în spațiul cosmic, oricât am merge, noi am fi parcurs doar o distanță finită. Timpul și spațiul newtonian, infinite, sunt doar modele teoretice. Experiența și calculele fizice sunt doar ale unor fenomene finite. În matematică, infinitul arată doar imposibilitatea de a limita un șir de numere sau o realitate matematică.

În istoria filosofiei, Evul Mediu nu considera Universul infinit și nici nu accepta serii cauzale infinite.

Leibniz aduce o nouă înțelegere a infinitului, ca infinit mare și infinit mic, prin macrocosmos și microcosmos. Universul nostru este integrat în Universuri infinite, succesiv mai mari, identice cu Universul nostru. La rândul lui, Universul nostru conține, în mod infinit, Universuri succesiv mai mici, identice. Leibniz aduce și ideea lumilor paralele, a lumilor posibil infinite, în care, prin succesiuni cauzale, lucrurile se petrec diferit. Există o lume în care Cezar a trecut Rubiconul și o lume în care Cezar nu a trecut Rubiconul. O altă idee filosofică a lui Leibniz este infinitatea perspectivelor din care poate fi văzut un lucru finit. Universul are oglindiri diferite, potențial infinite, prin oglindiri din unghiuri diferite, ale monadelor. O explozie barocă de infinituri, de lumi, universuri și perspective potențial infinite apare în opera lui Leibniz.

Infinitul duce la paradoxuri: ne putem deplasa la infinit într-un spațiu finit (ca o furnică pe suprafața finită a unei mingi); nu numai șirurile

numerice, dar și numerele pot fi infinite; unele realități geometrice pot fi limitate și infinite (ca cele două părți ale unei linii împărțite în două sau ca un șir cu început și fără sfârșit – șirul numerelor naturale).

Noțiunea de infinit este tot mai complexă și diverși noi termeni descriu alternative de tipul „nelimitat" sau „indefinit" etc.

Despre subiectivitatea sau obiectivitatea realității nu putem spune decât că sunt modele teoretice, ele neputând fi demonstrate ca adevărate, definitiv, niciuna.

Unitatea legilor și a structurilor în Universul fizic este doar o presupoziție implicită, un model teoretic la care aderă fizicienii și chimiștii. Noi nu știm și nu putem demonstra că în alte părți ale Universului legile și structurile fizico-chimice sunt aceleași, ca în partea noastră de Univers pe care o studiem.

Modelele teoretice sunt baza unor concepții și viziuni filosofice, iar considerarea lor ca false sau adevărate duce la viziuni opuse, dar nu complementare, asupra omului și realității.

Modelele teoretice în filosofie sunt modele, întrucât ele presupun un model al realității, dar care nu poate fi demonstrat ca adevărat sau fals, ci doar considerat astfel. Este o concepție la care se aderă și care dă o viziune generală unitară asupra unei probleme sau asupra unui aspect, de la care se poate porni în constituirea unei viziuni sau a unei concepții. Este, într-un fel, o convingere filosofică, un postulat, o concepție la care se aderă.

Gândirea filosofică se bazează pe prezumții, dar, de asemenea, și pe teorii generale, care dau un model al realității sau al unui aspect din realitate, prezentat ca adevărat, dar cu neputință de dovedit. Un asemenea model este coerent, dar cu neputință de dovedit. Un asemenea model este coerent și plauzibil, nu este auto-contradictoriu, este el însuși o teorie care se bazează pe idei de tipul: determinism, cauzalitate, nelimitare, unitate.

Unitatea realității este și modelul teoretic de la care pleacă și primii filosofi presocratici, atunci când declară existența unui substrat al realității și legile generale ale fenomenelor din Univers. De la același model, cu accent pe existența unor legi generale, unitare, ale realității, pleacă și pitagoricienii. Prezumția unității realității există de la început, ca și a unor legi generale ale acesteia; acest model teoretic stă la baza primelor concepții filosofice.

Trebuie să facem diferența dintre unitatea realității ca având același substrat, de obicei material – în cazul filosofilor presocratici, apa, aerul, apeironul, focul sau cele patru elemente care se transformă progresiv unul în altul (focul în aer, aerul în apă și apa în pământ).

Pentru Platon realitatea este unitară prin legi, Ideile transcendente fiind un model al întregii realități concrete. Cele două planuri ale realității (transcendent și imanent) sunt legate prin asemănare, prin faptul că unul este model pentru celălalt. Aristotel consideră realitatea ca fiind formată din substanță (materie și formă) și se supune acelorași legi. Legătura dintre Ființă și lucrurile concrete o fac categoriile, sau determinațiile, prin care se trece de la Ființe la Existențe (Existența este Ființa care este Substanță, într-o anumită Cantitate, Calitate, într-o anumită Relație, într-un anumit Loc sau Timp, cu o anumită Acțiune sau suportă o anumită Pasiune, în Potență sau Actualitate). Modelele de legi sunt tot mai complexe, dar ele se aplică întregii realități, iar ideea de substrat comun continuă în filosofia europeană.

Uneori realitatea este dual, cu legi diferite pentru cele două planuri ale realității (filosofia lui Descartes sau ontologiile dualiste), dar are loc, totuși, o unificare prin ideea de Dumnezeu și prin ierarhia planurilor.

Universul astronomic se supune acelorași legi și are același substrat (atomi și particule atomice). Dacă în unele părți ale Universului, legile nu ar fi aceleași sau realitatea nu ar avea la bază particulele atomice, atunci modelul unității realității ar fi fals.

Determinismul strict provine din viziunea științifică, începând cu viziunea mecanicistă a lui Newton. Determinismul strict, care pornește

și de la observația că nu a putut fi constatată existența hazardului în universul fizic și chimic, a deschis, pentru filosofi, un tip nou de abordare a problemei libertății. Un alt lucru care a susținut imaginea determinismului strict a fost capacitatea de predicție a fenomenelor de care s-au dovedit capabile teoriile științifice, ceea ce a arătat că, într-adevăr, nu apar elemente ale hazardului în universul fizico-chimic, din care face parte și omul. Dacă o teorie nu are capacități predictive, ci doar explicative, ea nu poate fi acceptată de știința actuală. Apariția, însă, a teoriilor probabilistice și a cauzalității statistice în sisteme foarte complexe (cum ar fi cel meteorologic, climateric) face din nou posibilă acceptarea hazardului. Teoria haosului, a unui zbor de flutura care declanșează un ciclon, a unui element care dezechilibrează un întreg sistem, poate fi, totuși, adevărată.

Cauzalitatea presupune că există o legătură necesară între fenomene succesive, și că efectul apare doar datorită cauzei. Sunt însă toate fenomenele succesive de tip cauzal? Există fenomene care nu au niciun efect, nu declanșează niciun efect? Există fenomene care nu au cauză (ex. modificări lingvistice de la o generație la alta sau traiectoria prin cosmos a unui meteorit în afara sistemelor solare)?

Cauzalitatea este discutată, în opera sa, pentru prima oară, de Aristotel. Filosoful stabilește patru tipuri de cauze: cauza materială, cauza formală, eficientă și finală. În cazul unei statui, cauza materială este bronzul, cauza formală este forma statuii, cauza eficientă este sculptorul care creează statuia, iar cauza finală este scopul urmărit de sculptor.

În Evul Mediu se considera drept cauză finală scopul Universului (planul lui Dumnezeu); cauzele erau cauza pentru mișcare și cauzele care cuprindeau schimbări calitative și de alt tip. Aristotel prezentase Primul Motor Nemișcat ca fiind cauza mișcării în Univers. După câteva secole, Dimitrie Cantemir avea să conteste acest lucru deoarece, dacă există o cauză a mișcării, cum putem explica repaosul (există și o cauză a repaousului?).

Toma d`Aquino vorbește, în argumentele despre existența lui Dumnezeu, despre serii ale cauzelor, pornind de la ideea că orice lucru

care se mișcă este mișcat de altul. Deoarece, însă, seria cauzelor mișcării nu poate fi infinită, concluzia este că există Dumnezeu care imprimă prima mișcare Universului. Dumnezeu este, de asemenea, Prima Cauză, nu numai Prima cauză a mișcării, pornind de la ideea că orice lucru din lume are o cauză a existenței și calităților, care sunt efectul cauzei. Nici seria cauzei nu poate fi infinită, deci există o Primă Cauză, Dumnezeu.

Cauza Finală (planul lui Dumnezeu) este argumentată prin faptul că toate lucrurile par a tinde către un scop, lucru contestat de David Hume, pentru care ideea de scop există doar în mintea noastră.

Însă ideea unei cauzalități stricte, a unei serii de cauze stricte care duc la schimbările din Univers a fost aplicată și omului. Tot ceea ce face și dorește un om se datorează unor cauze stricte, pe care omul nu le cunoaște, deci se consideră liber. Libertatea nu există, fiecare acțiune a noastră având cauze pe care nu le știm. Pentru Laplace, într-un asemenea Univers nu mai este nevoie de intervenția lui Dumnezeu, Universul funcționând ca un ceasornic. Mai mult, dacă am cunoaște toate cauzele din Univers, am putea prevedea viitorul oricât de îndepărtat și am putea cunoaște trecutul oricât de vechi. Însă o asemenea cunoaștere nu este accesibilă omului. Libertatea omului nu este decât o iluzie datorată necunoașterii, iar pentru alți filosofi omul nu este liber, întrucît comportamentul său nu ar avea cauze, ci este liber doar când nu este constrâns de alți oameni.

Pentru Leibniz nu există cauzalitate în Univers, ci doar o armonie prestabilită. O piatră nu este cauza mișcării unei alte pietre când o lovește, ci doar armonia prestabilită, generală face ca o piatră să se miște și pe urmă cealaltă, fără ca prima să fie cauza mișcării celeilalte. Fiecare intră în mișcare ca într-o piesă de teatru.

Într-un Univers cauzal nu există întâmplare, dar nici libertate. Cum să existe ordine într-un univers supus întâmplării? Și cum putem cunoaște și acționa într-un Univers fără cauzalitate, în care totul este întâmplător?

Vor urma teoriile filosofice ale lui David Hume, care contestă existența obiectivă a cauzalității, și a lui Kant, care considera cauzalitatea ca fiind o categorie prin care noi înțelegem subiectiv realitatea. Știința secolului XIX și a secolului XX va readuce cauzalitatea ca explicație a Universului, cauzalitatea statistică în sociologie și o altă înțelegere a ce înseamnă libertatea.

Prezumția gândirii umane și prezumția generală a oricărei științe este că există cauzalitate, iar toate explicațiile și predicțiile noastre despre realitate, pe care ne întemeiem acțiunea și cunoașterea, au ca element obligatoriu cauzalitatea și constantele cauzale. Într-un univers haotic, nu putem raționa și cunoaște decât parțial, într-un univers cauzal, ne putem pune problema libertății.

Reducționismul neurologic și neurochimic al gândirii umane este o tendință medicală preluată și de gândirea filosofică contemporană.

Ideea că există un suflet sau o personalitate, distinctă de structurile neurologice, a fost considerată imposibil de dovedit. Numită și „fantoma din mașină", care ar conduce activitatea psihică, sufletul sau personalitatea a fost negată. Psihicul se reduce la componenta neurologică – aceasta susțin gânditorii contemporani. Ei neagă și existența unor stări psihice interne de tipul înțelegerii, al convingerilor și credințelor, iar afectele s-ar datora exclusiv funcționării chimice a creierului.

Gândirea umană nu este însă un sistem închis, care se dezvoltă și funcționează numai neurochimic. Suntem influențați de situațiile din jur și de comunicarea cu alți oameni. Comunicarea, în orice limbă ar fi, trebuie înțeleasă pentru a avea consecințe asupra noastră. Cuvintele pot fi folosite de Inteligența Artificială fără a fi înțelese, dar acțiunea datorată unei rugăminți sau comenzi presupune înțelegere. Devierile și translările de sens ale cuvintelor prin figuri de stil sau afective, trebuie înțelese pentru a fi folosite.

Personalitatea se schimbă, poate, în timp, dar ceea ce îi dă unitate nu este doar memoria, ci un sens general al acestor schimbări și unele lucruri constante, cum ar fi conștiința de sine și raportarea la un „eu".

Această raportare la un „eu” a senzațiilor, percepțiilor, cunoașterii și comunicării este constantă și apare și la copiii foarte mici.

În același timp, rolul neurochimiei și al structurilor neurologice este important, fără a putea preciza, pentru fiecare funcție psihică, o bază neurologică.

Modelul teoretic al subiectivității realității și modelul teoretic al obiectivității realității sunt cele mai cunoscute; sunt punctul de plecare al unor concepții filosofice, nu putem demonstra riguros adevărul sau falsitatea lor, sunt coerente. Ele stau la baza unor sisteme filosofice și a unor concepții generale despre ceea ce este real.

Teoriile despre realitatea obiectivă sunt preponderente în istoria filosofiei. Pentru filosofii antici, medievali și moderni, realitatea era obiectivă. Pentru Berkeley, nu există calități prime și secunde ale obiectelor (unele obiective, celelalte subiective, datorate simțurilor). Întreaga realitate percepută, senzațiile, nu vin din lumea reală, ci de la Dumnezeu, ceea ce le garantează obiectivitatea. Doar teoriile filosofice ale lui Kant și Fichte prezintă realitatea ca fiind subiectivă. Pentru Kant, senzațiile sunt subiective, dar sunt organizate de intuiții, sistemul categorial și ideile rațiunii (apriorice), iar sursa senzațiilor sunt lucrurile în sine, despre care nu putem ști nimic. Fichte renunță la postularea existenței lucrurilor în sine, care nu este necesară. Pentru el, realitatea este în întregime subiectivă. Teoriile lui Kant și Fichte sunt cele mai elaborate teorii despre realitate ca fiind subiectivă. Ele rămân o opțiune filosofică posibilă, ca idee a unei realități subiective.

Ceea ce se știe este că nu putem trece de limita simțurilor în cunoașterea realității și nici de limita aparatelor de măsurare și observare, adaptate pentru senzațiile și percepțiile noastre.

Nu putem trece nici de limita capacităților noastre de cunoaștere și înțelegere, de structurile gândirii și organizării noastre subiective a ideilor și informațiilor. Un apriori al gândirii și cunoașterii noastre există, legat de structurile și organizarea gândirii și cunoașterii noastre.

Sub aceste două aspecte, ideea unei realități subiective (doar pentru noi, ca indivizi) este în continuare acceptată.

Nu susținem că filosofia s-ar baza pe modele teoretice care nu pot fi demonstrate ca adevărate sau false și nici pe credințe sau convingeri care ne-ar face să adoptăm un anume model teoretic. Se conturează filosofii care au, ca element comun, același fundament teoretic, același model teoretic.

Modelele corespund unor întrebări și probleme fundamentale. Unele dintre ele vor însoți mult timp prezumțiile noastre despre realitate, om și cunoaștere.

Referințe bibliografice

1. ARISTOTEL, *Metafizica*. București: Editura IRI, 1996, 613p., ISBN 973-97229-8-9
2. COPLESTON, F., *Istoria filosofiei. II. Filosofia medievală*. București: Editura ALL, 2009, 611p., ISBN 978-973-571-614-1
3. HERSCH, J. *Mirarea filosofică. O istorie a filosofiei*. București: Editura Humanitas, 2022, 380p., ISBN 978-973-50-7393-0
4. *Filosofie. Idei fundamentale*. București: Litera, 2020, 352p., ISBN 978-606-33-6053-4